UNIT I - Introduction : Financial Literacy

१) उत्पन्न (Income)

❖ **संकल्पना:**

उत्पन्न म्हणजे एखाद्या व्यक्ती, कुटुंब किंवा संस्थेला विशिष्ट कालावधीत मिळणारी आर्थिक प्राप्ती होय. उत्पन्न हे आपल्या जीवनशैलीचे, खर्चाचे, बचतीचे आणि गुंतवणुकीचे मुख्य स्रोत असते. उत्पन्न हे 'एकंदर उत्पन्न' आणि 'नेट उत्पन्न' असे दोन प्रकारचे असते.

❖ **उत्पन्नाचे स्वरूप:**

- **नियत उत्पन्न (Fixed Income):** जसे की नोकरीत मिळणारा मासिक पगार, पेन्शन.
- **अनियत उत्पन्न (Variable Income):** व्यवसायातील नफा, शेअर्समधील लाभांश.
- **नगद व बिननगद उत्पन्न:** पगार, व्याज, पण काही वेळा वस्तूंच्या स्वरूपात देखील मिळू शकते (भत्ता, रेशन इ.)

❖ **उत्पन्नाचे प्रकार:**

1. **सक्रिय उत्पन्न (Active Income):** जसे की नोकरी, व्यवसायातून मिळणारे उत्पन्न, जे काम केल्यावर मिळते.
2. **निष्क्रिय उत्पन्न (Passive Income):** गुंतवणुकीतून मिळणारे उत्पन्न. जसे की व्याज, भाडे, लाभांश.
3. **एकवेळ उत्पन्न (Windfall Income):** लॉटरी, वारसा, अनपेक्षित बोनस इ.

❖ **उत्पन्नाचे महत्त्व:**

- जीवनावश्यक गरजांची पूर्तता.
- सामाजिक प्रतिष्ठा आणि आर्थिक स्थैर्य.
- बचत व गुंतवणुकीची क्षमता निर्माण.
- कर भरताना उत्पन्नावर आधारित slab लागू होतो.

---

२) बचत (Savings)

❖ **संकल्पना:**

बचत म्हणजे उत्पन्नातून गरजेपुरते खर्च केल्यानंतर उरलेली रक्कम जी भविष्यासाठी राखून ठेवली जाते. बचतीचा मुख्य हेतू म्हणजे अनिश्चित भविष्यकाळासाठी आर्थिक सुरक्षितता निर्माण करणे.

❖ **बचतीचे स्तर:**

- **प्राथमिक बचत:** घरगुती लेव्हलवर, एखाद्या डबीत ठेवलेली रोख रक्कम.
- **औपचारिक बचत:** बँक खाते, पोस्ट ऑफिस, गुंतवणूक योजना.
- **स्मार्ट बचत:** गुंतवणुकीसाठी वापरलेली योजनाबद्ध बचत.

❖ **बचतीचे फायदे:**

- आकस्मिक गरजेला तोंड देता येते (Emergency Fund).
- कर्ज घेण्याची गरज कमी होते.
- भविष्यकालीन मोठे उद्दिष्ट (घर, शिक्षण, लग्न) गाठता येते.
- मानसिक शांती आणि सुरक्षितता वाढते.

❖ **बचत सुधारण्यासाठी काही सल्ले:**

- मासिक उत्पन्नातून किमान 20% बचत ठेवा.
- खर्चावर नियंत्रण ठेवा; "गरज आणि इच्छा" यातील फरक ओळखा.
- विविध वित्तीय साधनांचा वापर करा.

---

३) विमा (Insurance)

❖ **संकल्पना:**

विमा म्हणजे जोखीम व्यवस्थापनाचे एक प्रभावी साधन आहे. भविष्यकाळात उद्भवणाऱ्या अनपेक्षित घटनांमुळे होणारे आर्थिक नुकसान टाळण्यासाठी विमा उपयोगी पडतो. विमा म्हणजे विश्वासावर आधारलेली करारनिष्ठ योजना आहे.

❖ **विम्याचे तत्त्व:**

"विमा हा नुकसान झाल्यास त्याची भरपाई करण्याचे साधन आहे , नफा मिळवण्याचे नव्हे."

❖ **विम्याचे प्रमुख प्रकार:**

1. **जीवन विमा:** व्यक्तीच्या मृत्यूनंतर कुटुंबीयांना आर्थिक मदत मिळते.
2. **आरोग्य विमा:** हॉस्पिटलमध्ये होणारा खर्च विमा कंपनी भरते.
3. **अपघात विमा:** अपघातात अपंगत्व किंवा मृत्यू झाल्यास भरपाई.
4. **वाहन विमा:** वाहनाच्या चोरी, अपघात, नुकसानासाठी संरक्षण.
5. **घर / मालमत्ता विमा:** घरावर आलेल्या आपत्तीच्या नुकसानाची भरपाई.

❖ **विमा घेण्याचे फायदे:**

- भविष्यकालीन जोखमीपासून आर्थिक संरक्षण.
- कुटुंबाला सुरक्षितता.
- कर सवलत (Income Tax अंतर्गत).
- आरोग्यविषयक खर्चावर नियंत्रण.

---

४) गुंतवणूक (Investment)

❖ **संकल्पना:**

गुंतवणूक म्हणजे वर्तमान बचतीचा अशा ठिकाणी वापर करणे जिथून भविष्यात आर्थिक परतावा मिळण्याची शक्यता आहे. गुंतवणूक ही संपत्ती निर्माण करण्याचे प्रमुख साधन आहे.

❖ **गुंतवणुकीचे उद्दिष्ट:**

- संपत्ती निर्माण
- महागाईवर मात
- कर बचत
- आर्थिक स्वातंत्र्य
- निवृत्तीनंतरचे सुरक्षित जीवन

❖ **गुंतवणुकीची साधने:**

साधन	जोखीम	परतावा	मुदत
फिक्स डिपॉझिट	कमी	निश्चित	मध्यम
म्युच्युअल फंड	मध्यम	अनिश्चित	लांब
शेअर मार्केट	जास्त	जास्त	लांब
पीपीएफ	कमी	स्थिर	१५ वर्षे
सोनं / चांदी	मध्यम	स्थिर	लांब
जमीन / फ्लॅट	मध्यम	दीर्घकालीन	दीर्घ

❖ **गुंतवणुकीची तत्त्वे:**

- **जोखीम आकलन:** कोणती गुंतवणूक किती जोखमीची आहे?

- **विविधीकरण:** एकाच प्रकारात गुंतवणूक न करता विविध साधनांत गुंतवणूक.
- **दीर्घकालीन दृष्टिकोन:** वेळेच्या ओघात वाढणाऱ्या परताव्यावर लक्ष केंद्रित.

---

५) पैशाचा कालमूल्य (Time Value of Money - TVM)

❖ संकल्पना:

"एखादी ठराविक रक्कम आज आपल्याकडे असणं हे भविष्यात तीच रक्कम मिळण्यापेक्षा अधिक महत्त्वाचं आहे." कारण आज आपण ती रक्कम गुंतवून त्यावर व्याज मिळवू शकतो.

❖ TVM चे मूलभूत तत्त्व:

"आजचा ₹100, उद्याच्या ₹100 पेक्षा जास्त किंमतीचा असतो."

❖ कारणे:

- व्याज मिळवण्याची क्षमता
- महागाईमुळे पैशाची क्रयशक्ती कमी होते
- गुंतवणुकीतून वाढलेली किंमत

❖ TVM चे प्रकार:

1. **Present Value (PV):** भविष्यात मिळणाऱ्या पैशाची आजची किंमत.
2. **Future Value (FV):** आज गुंतविलेल्या पैशाची भविष्यातील किंमत.
3. **Discounting:** भविष्यातील रकमेपासून वर्तमान मूल्य काढणे.
4. **Compounding:** वर्तमान रकमेपासून भविष्यातील किंमत काढणे.

❖ सूत्रे:

- **FV = PV × (1 + r)^t**
- **PV = FV / (1 + r)^t**

इथे:

PV = वर्तमान मूल्य

FV = भविष्य मूल्य

r = दर (interest rate)

t = वेळ (वर्षात)

❖ उदाहरण:

जर ₹5000 आज गुंतवले आणि वार्षिक व्याजदर 8% असेल, तर 3 वर्षांनंतर मिळणारी रक्कम:

FV=5000×(1+0.08)3=₹6298.56FV = 5000 \times (1 + 0.08)^3 = ₹6298.56

□ **निष्कर्ष:**

संकल्पना	भूमिकेचा सारांश
उत्पन्न	आर्थिक स्थैर्याचा आधार
बचत	सुरक्षिततेसाठी निधी निर्माण
विमा	अनिश्चिततेपासून आर्थिक संरक्षण
गुंतवणूक	संपत्ती व वाढती क्रयशक्ती
TVM	कालमर्यादेनुसार पैशाचे गणित

□ १) डेबिट कार्ड (Debit Card)

❖ संकल्पना:

डेबिट कार्ड हे बँकेकडून जारी केलेले एक इलेक्ट्रॉनिक पेमेंट कार्ड असते , जे खातेदाराच्या बचत अथवा चालू खात्याशी जोडलेले असते. हे कार्ड वापरून ATM मधून पैसे काढता येतात किंवा दुकानी खरेदी करता येते.

❖ वैशिष्ट्ये:

- खात्यातील शिल्लक रकमेवर आधारित व्यवहार.
- रिअल टाइम डेबिट — म्हणजे लगेचच रक्कम खात्यातून वजा होते.
- PIN (गुप्त क्रमांक) वापरून सुरक्षित व्यवहार.

❖ व्यवहारातील उपयोग:

- एटीएममधून रोख पैसे काढणे.
- POS मशीनवर कार्ड स्वाइप करून खरेदी.
- ऑनलाइन खरेदी (OTP व CVV वापरून).
- वीजबिल, मोबाईल बिल भरणे.

❖ फायदे:

- थेट खात्यातून पैसे जातात – कर्ज नाही.
- खर्चावर नियंत्रण ठेवता येते.
- सुरक्षित व सोपा व्यवहार.

□ २) क्रेडिट कार्ड (Credit Card)

❖ संकल्पना:

क्रेडिट कार्ड म्हणजे बँकेने किंवा आर्थिक संस्थेने ग्राहकाला दिलेली **पूर्व-निर्धारित मर्यादेपर्यंत कर्जाची सुविधा**. कार्डधारक दिलेल्या मर्यादेत कोणतीही खरेदी करू शकतो, आणि नंतर बँकेला रक्कम परतफेड करतो.

❖ वैशिष्ट्ये:

- वापरकर्त्याला तात्पुरते कर्ज.
- बिल भरायची निश्चित तारीख.
- व्याजदर विलंबित परतफेडीसाठी लागतो.

❖ व्यवहारातील उपयोग:

- मोठ्या खरेदींसाठी आर्थिक लवचिकता.
- हॉटेल, विमानतळ, ऑनलाइन खरेदीत वापर.
- ईएमआय (EMI) वर खरेदीसाठी सुविधा.
- व्यवहारावर कॅशबॅक, रिवॉर्ड्स, पॉईंट्स.

❖ फायदे:

- कर्ज मर्यादेचा लवचिक उपयोग.
- आकस्मिक खर्चासाठी उपयुक्त.
- वेळेवर परतफेड केल्यास क्रेडिट स्कोअर वाढतो.

❖ जोखमी:

- विलंब केल्यास व्याज दर जास्त.

- जास्त वापर केल्यास आर्थिक ताण.

□ ३) एटीएम (ATM – Automated Teller Machine)

❖ संकल्पना:

एटीएम ही एक इलेक्ट्रॉनिक मशीन आहे, जी वापरकर्त्याला बँकेत न जाता रोख रक्कम काढण्याची, शिल्लक पाहण्याची व इतर व्यवहार करण्याची सुविधा देते.

❖ उपयोग:

- रोख रक्कम काढणे.
- शिल्लक तपासणे.
- मिनी स्टेटमेंट मिळवणे.
- PIN बदलणे.
- फंड ट्रान्सफर (काही ATM मध्ये).

❖ फायदे:

- २४×७ सेवा.
- कोणत्याही ठिकाणी बँकेचा वापर.
- गर्दी व वेळ वाचवतो.

□ ४) नेट बँकिंग (Internet Banking)

❖ संकल्पना:

नेट बँकिंग म्हणजे बँकेच्या वेबसाइट किंवा मोबाइल ॲ)पच्या माध्यमातून इंटरनेटवरून आर्थिक व्यवहार करण्याची सुविधा. यात खाते तपासणी, फंड ट्रान्सफर, बिल पेमेंट इ. करता येते.

❖ वापरासाठी आवश्यक:

- यूजर आयडी व पासवर्ड.
- इंटरनेट सुविधा.
- सुरक्षित OTP प्रणाली.

❖ व्यवहारातील उपयोग:

- खात्याचे व्यवहार तपासणे.
- फंड ट्रान्सफर – IMPS, NEFT, RTGS.
- बीमा प्रीमियम, वीजबिल, टॅक्स भरणे.
- फिक्स्ड डिपॉझिट सुरू करणे.

❖ फायदे:

- घरबसल्या बँकिंग सेवा.
- वेळेची व खर्चाची बचत.
- जलद, सुरक्षित व्यवहार.

□ ५) यूपीआय (UPI – Unified Payments Interface)

❖ संकल्पना:

UPI ही एक रिअल टाइम पेमेंट प्रणाली आहे जी NPCI (राष्ट्रीय पेमेंट कॉर्पोरेशन ऑफ इंडिया) ने विकसित केली आहे. ती मोबाइल नंबर किंवा UPI आयडीच्या आधारे कोणत्याही बँक खात्यात पैसे पाठवण्यासाठी वापरली जाते.

❖ **प्रमुख ॲP्प्स:**

- PhonePe
- Google Pay (GPay)
- BHIM
- Paytm

❖ **व्यवहारातील उपयोग:**

- QR कोड स्कॅन करून पेमेंट.
- थेट बँक खात्यातून दुसऱ्या खात्यात पैसे ट्रान्सफर.
- दुकानदार, शाळा, सरकारी फी भरणे.
- वीजबिल, मोबाईल रिचार्ज इ.

❖ **फायदे:**

- त्वरित व विनाशुल्क ट्रान्सफर.
- २४x७ सेवा.
- व्यवहारासाठी फक्त मोबाईल पुरेसा.
- बँक खाते न पाहता व्यवहार करता येतो.

□ **६) डिजिटल वॉलेट्स (Digital Wallets / e-Wallets)**

❖ **संकल्पना:**

डिजिटल वॉलेट म्हणजे एक प्रकारचे व्हर्चुअल पाकीट असते जे मोबाईल ॲ प्सच्या माध्यमातून पैसे साठवण्याची, पाठवण्याची व पेमेंट करण्याची सुविधा देते. हे वॉलेट बँक खात्याशी किंवा कार्डशी लिंक असते.

❖ **लोकप्रिय वॉलेट्स:**

- Paytm Wallet
- Amazon Pay
- PhonePe Wallet
- Mobikwik

❖ **वापर:**

- ऑनलाईन शॉपिंग
- रिचार्ज, बिल पेमेंट
- ऑफर व डिस्काउंट मिळवण्यासाठी
- UPI किंवा कार्ड शिवाय व्यवहार

❖ **फायदे:**

- लहान व्यवहारांसाठी उपयोगी.
- ॲ ापमध्ये पैसे सुरक्षितपणे ठेवता येतात.
- रिवॉर्ड्स, ऑफर व कॅशबॅक सुविधा.

□ **निष्कर्ष (Conclusion)**

तंत्र	**स्वरूप**	**व्यवहारातील उपयोग**	**फायदे**
डेबिट कार्ड	खात्याशी जोडलेले	खरेदी, एटीएम	थेट व्यवहार
क्रेडिट कार्ड	पूर्वनिर्धारित कर्ज	EMI, ट्रॅव्हल	आर्थिक लवचिकता

तंत्र	स्वरूप	व्यवहारातील उपयोग	फायदे
ATM	मशीनद्वारे सेवा	रोख रक्कम, मिनी स्टेटमेंट	२४x७ उपलब्धता
नेट बँकिंग	ऑनलाईन बँकिंग	फंड ट्रान्सफर, बिल	घरबसल्या सेवा
UPI	मोबाईलद्वारे पेमेंट	QR, P2P	जलद व विनाशुल्क व्यवहार
वॉलेट	ॲलप आधारित पाकी	रिचार्ज, ऑफर	डिजिटल व्यवहार सहज

----

१) खर्चाचे शिस्तबद्ध नियोजन (Spending Discipline)

❖ **संकल्पना:**

खर्चाचे शिस्तबद्ध नियोजन म्हणजे आपल्या उत्पन्नानुसार विवेकी आणि नियोजित पद्धतीने खर्च करणे. हे वैयक्तिक आर्थिक आरोग्याचे मूलभूत तत्व आहे. खर्चावर नियंत्रण ठेवल्यास बचत व गुंतवणूक शक्य होते.

❖ **खर्चाचे मुख्य प्रकार:**

1. **आवश्यक खर्च (Needs):** अन्न, वस्त्र, निवारा, शिक्षण, आरोग्य.
2. **इच्छेवरील खर्च (Wants):** ब्रँडेड वस्त्र, पार्टी, महागड्या वस्तू.
3. **गैरगरजेचे खर्च (Wasteful):** न परवडणाऱ्या गोष्टी, सवलतीसाठी होणारी नको ती खरेदी.

❖ **खर्चावर शिस्त ठेवण्यासाठी उपाय:**

1. **बजेट तयार करा:** उत्पन्न व खर्च यांचे वर्गवारीनुसार नियोजन करा.
2. **70:20:10 नियम वापरा:**
   - 70% खर्च,
   - 20% बचत,
   - 10% गुंतवणूक किंवा आकस्मिक निधी.
3. **डिजिटल ॲप्सचा वापर करा:** खर्च ट्रॅकिंगसाठी मोबाईल ॲजप्स वापरा.
4. **क्रेडिट कार्डचा वापर मर्यादित ठेवा:** उधारीवर जीवनशैली नको.
5. **उत्पन्न वाढवा, पण खर्च वाढवू नका:** जीवनशैलीतील "इन्फ्लेशन" टाळा.
6. **इमोशनल स्पेंडिंग टाळा:** उदासीनता, आनंद, दबावामुळे खरेदी करू नका.
7. **सवलतींच्या मोहात पडू नका:** "Sale" ही नेहमी गरज नसते.

❖ **फायदे:**

- आर्थिक सुरक्षितता मिळते.
- कर्ज घेण्याची गरज कमी होते.
- मनःशांती आणि दीर्घकालीन आर्थिक स्वातंत्र्य मिळते.
- निवृत्तीनंतर आर्थिक ताण कमी होतो.

□ २) ऑनलाईन आर्थिक फसवणूक टाळण्यासाठी घ्यावयाची काळजी (Precautions to Avoid Online Financial Frauds)

❖ **संकल्पना:**

ऑनलाइन आर्थिक फसवणूक म्हणजे इंटरनेटच्या माध्यमातून बँक खात्यातील माहिती चोरी करून आर्थिक नुकसान घडवणं. सायबर गुन्हेगार फसवणुकीच्या अनेक क्लुप्त्या वापरतात.

❖ **सामान्य फसवणुकीचे प्रकार:**

1. **फिशिंग (Phishing):** बनावट ई-मेल/एसएमएस/वेबसाइट वापरून खात्याची माहिती चोरणे.
2. **व्हिशिंग (Vishing):** फोन कॉलवरून OTP, कार्ड नंबर मागून माहिती घेणे.
3. **स्कीम फ्रॉड:** लॉटरी, इनाम, गुंतवणुकीची बनावट ऑफर.
4. **QR कोड स्कॅम:** "पैसे मिळवण्यासाठी QR स्कॅन करा" असा फसवा दावा.
5. **App Frauds:** खोटे मोबाईल ॲसप्स इन्स्टॉल करून माहिती चोरी करणे.

❖ **फसवणूक टाळण्यासाठी महत्त्वाच्या काळज्या:**

□ **तांत्रिक उपाय:**

- बँकेच्या अधिकृत वेबसाइट/ॲ◌ापवरूनच व्यवहार करा.
- फोन, ईमेल किंवा मेसेजवर कुणालाही OTP, PIN, पासवर्ड सांगू नका.
- अँटीव्हायरस व फायरवॉल वापरा.
- मोबाईल किंवा लॅपटॉप सुरक्षित ठेवा; स्क्रीन लॉक वापरा.

□ **व्यवहारी उपाय:**

- अनोळखी नंबरवरून आलेल्या कॉल्सला उत्तर देताना सावधगिरी बाळगा.
- "तुम्ही ₹25 लाख जिंकलात!" अशा मेसेजवर विश्वास ठेऊ नका.
- QR कोड स्कॅन करण्याआधी खात्री करा की तो पैसे पाठवण्यासाठी आहे, मागवण्यासाठी नाही.
- ATM मध्ये कार्ड स्वाईप करताना खोटा मशीन लावलेला तर नाही ना हे तपासा.

□ **सामाजिक उपाय:**

- वडीलधारी व वरिष्ठ नागरिकांना याबाबत जागरूक करा.
- शाळा, कॉलेजमध्ये सायबर सुरक्षा प्रशिक्षण द्या.
- संशयास्पद परिस्थितीत **सायबर क्राईम हेल्पलाइन 1930** वर संपर्क साधा.

❖ **सरकारी व बँक उपाय:**

- **RBI व NPCI चे दिशानिर्देश:** वेळोवेळी मार्गदर्शन
- **Cyber Crime Portal:** https://cybercrime.gov.in/
- **बँक सुरक्षा फीचर्स:** कार्ड लॉक, ॲळप लॉगिन पासवर्ड,OTP ऑथेंटिकेशन

❖ **उदाहरण:**

एका ग्राहकाने अनोळखी कॉलवरून आलेल्या व्यक्तीस "आपले KYC बंद होणार आहे" अशा बहाण्याने OTP दिला. काही मिनिटांत हजारो रुपये वजा झाले. अशा घटनांपासून सावध राहणे अत्यावश्यक आहे.

□ **निष्कर्ष (Conclusion)**

विषय	संक्षिप्त सारांश
खर्चाचे शिस्तबद्ध नियोजन	उत्पन्नावर आधारित नियोजनबद्ध खर्च; बचत वाढवतो
ऑनलाईन फसवणूक टाळणे	सायबर जागरूकता, तांत्रिक व व्यवहारिक काळजी आवश्यक

Unit-II Financial Products and Services

□ कर्ज म्हणजे काय?

कर्ज म्हणजे एक आर्थिक करार, ज्या अंतर्गत कर्जदाता (प्रामुख्याने बँक किंवा वित्त संस्था) एका ठराविक रकमेची उपलब्धता करून देतो आणि ठराविक व्याजासह ते पैसे एक निश्चित कालावधीमध्ये परत करण्याची जबाबदारी कर्ज घेणाऱ्यावर (उपभोक्ता / संस्था) असते.

□ १) गृहकर्ज (Home Loan)

□ उद्दिष्ट:

- घर खरेदी, बांधकाम, पुनरुत्थान, दुरुस्ती किंवा फ्लॅट बुकिंगसाठी.

□ वैशिष्ट्ये:

- दीर्घ मुदतीचे कर्ज (10–30 वर्षे)
- घराची किंमत, उत्पन्न, क्रेडिट स्कोअर, वयोमर्यादा इत्यादीवर आधारित मंजुरी
- तारण (Mortgage): खरेदी केलेली मालमत्ता बँकेच्या नावावर गहाण ठेवली जाते.

□ कर्ज देणारे घटक विचारात घेतात:

- मासिक उत्पन्न (Salary/Business)
- EMI-to-Income Ratio (EMI $\leq$ 40% of income)
- क्रेडिट स्कोअर (CIBIL $\geq$ 700)
- मालमत्तेची किंमत व लोन-टू-व्हॅल्यू (LTV) रेशो

□ फायदे:

- स्वतःचे घर मिळवण्यासाठी मदत
- कर सवलत (Sec 80C – Principal व 24B – Interest)
- घरकर्जाचा EMI ही एक नियोजित बचत समजली जाते

□ □ जोखीम / मर्यादा:

- व्याज दर वाढल्यास EMI वाढतो (Floating Rate)
- नोकरी गमावल्यास परतफेडीवर परिणाम
- डिफॉल्ट केल्यास मालमत्ता जप्त होऊ शकते

□ २) व्यवसाय कर्ज (Business Loan)

□ उद्दिष्ट:

- नविन व्यवसाय सुरू करणे, विस्तार, मशीनरी खरेदी, वर्किंग कॅपिटल इत्यादी.

□ प्रकार:

1. **मुदत कर्ज (Term Loan):** यंत्रसामग्री, जमीन, कार्यालयासाठी
2. **Cash Credit / OD:** दररोजच्या कामकाजासाठी
3. **बिल डिस्काऊंटिंग / ट्रेड फायनान्स**
4. **सरकारी योजना:** मुद्रा, CGTMSE, SIDBI कर्ज

□ पात्रता:

- नोंदणीकृत व्यवसाय (GST, UDYAM इ.)
- कमीतकमी 1 वर्षाचा टर्नओव्हर / उत्पन्न
- PAN, बँक स्टेटमेंट, बिझनेस प्लॅन

□ **फायदे:**

- व्यवसायाची वाढ शक्य
- स्टार्टअप / MSME साठी निधी उपलब्ध
- Collateral-free कर्ज (सरकारी योजनांतर्गत)

□ □ **जोखीम:**

- व्यवसायात घट झाल्यास कर्ज परतफेडीवर परिणाम
- अधिक व्याज किंवा दंड शुल्क
- तारण दिल्यास मालमत्ता धोक्यात

□ □ ३) ग्राहक कर्ज (Consumer / Personal Loan)

□ **उद्दिष्ट:**

- वैयक्तिक गरजा – शिक्षण, लग्न, वैद्यकीय खर्च, पर्यटन, घरगुती उपकरणे

□ **वैशिष्ट्ये:**

- कोलॅटरल नसलेले, शुद्ध क्रेडिटवर आधारित कर्ज
- 1 ते 5 वर्षांसाठी
- वेतन, क्रेडिट स्कोअर, कर्ज इतिहास महत्त्वाचा

□ **उपलब्ध प्रकार:**

- वैयक्तिक कर्ज
- कंझ्युमर ड्युरेबल लोन (फ्रिज, टीव्ही इ.)
- बँक, NBFC, डिजिटल लेंडिंग ॲप्समार्फत

□ **फायदे:**

- तातडीने निधीची उपलब्धता
- नो गॅरंटी / नो कोलॅटरल
- प्रोसेसिंग जलद

□ □ **जोखीम:**

- व्याजदर तुलनात्मक जास्त
- उधळपट्टीची सवय लागू शकते
- क्रेडिट स्कोअरवर परिणाम

□ ४) मुदत कर्ज आणि नगद साखळी सुविधा – सखोल तुलना

घटक	मुदत कर्ज (Term Loan)	नगद साखळी (Cash Credit)
उद्देश	यंत्रसामग्री, मालमत्ता, स्थापत्य खर्च	कच्चा माल, रोजचा व्यवहार
कालावधी	दीर्घकालीन – 1 ते 20 वर्षे	अल्पकालीन – 1 वर्ष, नूतनीकरण होतो
परतफेड	निश्चित EMI	आवश्यकतेनुसार वापर व परतफेड
व्याज आकारणी	संपूर्ण कर्जावर	फक्त वापरलेल्या रकमेवर
तारण	स्थावर मालमत्ता	साठा, बिले, थकबाकी
फायदा	दीर्घकालीन भांडवली खर्चासाठी सोयीस्कर	लवचिक व खर्च-उपयोगी निधी
खर्च	प्रोसेसिंग फी, EMI, Stamp Duty	रोख प्रवाहावर नियंत्रण आवश्यक

घटक	मुदत कर्ज (Term Loan)	नगद साखळी (Cash Credit)
उदाहरण	₹10 लाख मशीन खरेदीसाठी	₹5 लाख मर्यादेतील मासिक साखळी खर्चासाठी

□□ कर्ज घेण्याचे धोरणात्मक निर्णय – काय लक्षात घ्यावे?

मुद्दा	विचार
क्रेडिट स्कोअर	चांगला स्कोअर (700+) असल्यास कमी व्याजदर
व्याज दर	स्थिर की बदलता?
EMI क्षमता	मासिक उत्पन्नाच्या ≤ 40% पर्यंत EMI ठेवा
कर्ज कालावधी	जास्त कालावधी = कमी EMI, पण जास्त व्याज
प्रक्रिया शुल्क	अनेक बँका अतिरिक्त शुल्क आकारतात
पूर्व-परतफेड शुल्क	लवकर परतफेड केल्यास दंड लागतो का?

□ थोडक्यात सारांश – विविध कर्ज प्रकार

कर्ज प्रकार	वापर	कालावधी	तारण	व्याज दर
गृहकर्ज	घर खरेदी	10–30 वर्षे	आहे	कमी
व्यवसाय कर्ज	MSME/Startup	1–7 वर्षे	काही वेळा	मध्यम
ग्राहक कर्ज	वैयक्तिक गरजा	1–5 वर्षे	नाही	जास्त
मुदत कर्ज	एकरकमी भांडवली गरज	दीर्घकालीन	आहे	स्थिर/परिवर्तनीय
Cash Credit	कार्यशील निधी	12 महिने, नूतनीकरण	आहे	वापरावर

□ निष्कर्ष:

- कर्ज ही **साधनसंपत्ती निर्माण करणारी** तर कधी **अत्यंत धोरणात्मक बाब** असते.
- **अविवेकी कर्ज** आर्थिक संकटाचे कारण ठरते.
- योग्य योजना, EMI नियोजन, कर लाभ आणि खर्च नियंत्रणाच्या आधारे कर्जाचे फायदे अधिक मिळवता येतात.

□ **१) गुंतवणूक म्हणजे काय?**

गुंतवणूक म्हणजे सध्याच्या बचतीचा वापर अशा माध्यमातून करणे, जिथून भविष्यात आर्थिक परतावा मिळण्याची अपेक्षा असते. ही परतावा **व्याज**, **लाभांश**, **भांडवली वाढ**, किंवा **भविष्य लाभ** (future benefits) स्वरूपात असतो.

□ **गुंतवणुकीची गरज का?**

- महागाईवर मात करण्यासाठी
- दीर्घकालीन आर्थिक उद्दिष्टे पूर्ण करण्यासाठी (मुलांचे शिक्षण, लग्न, निवृत्ती)
- आकस्मिक गरजा पूर्ण करण्यासाठी
- करबचत (Tax Planning)
- आर्थिक स्वातंत्र्य व सुरक्षिततेसाठी

□ **२) गुंतवणुकीची प्रमुख साधने (Avenues of Investment)**

गुंतवणुकीची साधने दोन मुख्य गटांमध्ये विभागली जातात:

□□ **परंपरागत गुंतवणूक साधने (Traditional Avenues):**

साधन	स्वरूप
Fixed Deposit (FD)	बँकेत मुदत ठेव
Recurring Deposit (RD)	मासिक ठेवीवर व्याज
Public Provident Fund (PPF)	सरकारी दीर्घकालीन गुंतवणूक
Post Office Savings Schemes	ग्रामीण भागात लोकप्रिय
कंपनी डिबेंचर्स / Bonds	ठराविक व्याजदरासह कर्ज
Sukanya Samriddhi Yojana, Senior Citizen Scheme	विशिष्ट गटासाठी योजना

□□ **बाजाराधारित गुंतवणूक साधने (Market-based Avenues):**

साधन	स्वरूप
Shares (शेअर्स)	भांडवली मालकीचा हक्क
Mutual Funds	सामूहिक गुंतवणूक योजना
Equity Linked Saving Schemes (ELSS)	करबचत युक्त शेअर फंड
Real Estate	जमीन/घरात गुंतवणूक
Gold / Digital Gold	पारंपरिक मौल्यवान गुंतवणूक

□ **३) Fixed Deposit (मुदत ठेव / एफडी)**

❖ **संकल्पना:**

एफडी म्हणजे एका ठराविक कालावधीसाठी एकरकमी रक्कम बँकेत ठेवणे, ज्यावर ठराविक दराने व्याज मिळते. ही अत्यंत सुरक्षित गुंतवणूक पद्धत मानली जाते.

❖ **वैशिष्ट्ये:**

- मुदत: 7 दिवस ते 10 वर्षे
- व्याजदर: बँकेनुसार भिन्न; साधारणतः 5% ते 7.5%
- एकरकमी ठेवी (₹1,000 पासून सुरू)
- पूर्वमुदतभंग शक्य (penalty लागू)

❖ **फायदे:**

- निश्चित परतावा
- जोखीम नगण्य
- वरिष्ठ नागरिकांसाठी विशेष व्याज दर
- TDS सवलतीसाठी 15G/15H फॉर्म

❖ **मर्यादा / तोटे:**

- महागाईवर मात होत नाही
- Liquidity कमी (पूर्ण मुदतपूर्व काढल्यास दंड)

□ ४) Recurring Deposit (आवर्ती ठेव / RD)

❖ **संकल्पना:**

RD म्हणजे मासिक निश्चित रक्कम ठराविक कालावधीसाठी बँकेत ठेवणे. यावर ठराविक दराने चक्रवाढ व्याज मिळते. नियमित बचतीसाठी उत्तम पर्याय.

❖ **वैशिष्ट्ये:**

- मुदत: 6 महिने ते 10 वर्षे
- व्याजदर: एफडीसारखाच
- मासिक ठेवी ₹100 पासून सुरू
- परिपक्वतेवर संपूर्ण रक्कम + व्याज मिळते

❖ **फायदे:**

- मासिक बचतीची सवय लागते
- सुरक्षित व सोपी पद्धत
- लहान उत्पन्न गटासाठी उपयुक्त
- ऑनलाइन ॲनपद्वारे सहज व्यवहार

❖ **मर्यादा / तोटे:**

- वेळेपूर्वी रक्कम काढल्यास व्याज कमी मिळतो
- फिक्स्ड दर; बाजाराशी जोडलेला परतावा नाही

□ ५) FD आणि RD यामधील तुलना

बाब	Fixed Deposit (FD)	Recurring Deposit (RD)
गुंतवणुकीचा प्रकार	एकरकमी	मासिक ठेवी
व्याज दर	स्थिर	स्थिर
व्याजाची पद्धत	चक्रवाढ / सरळ	चक्रवाढ
परतावा	परिपक्वतेवर	परिपक्वतेवर
Liquidity	मध्यम	कमी
बचत सवय	नाही	होय

□ **६) FD आणि RD व्याज गणना (उदाहरण):**

□ **FD उदाहरण:**

₹1,00,000 | 2 वर्षे | 7% वार्षिक व्याज

➡ चक्रवाढ व्याज = ₹14,490 (एकूण रक्कम ₹1,14,490)

□ **RD उदाहरण:**

₹2,000 मासिक | 2 वर्षे | 7%

➡ परिपक्वतेवेळी मिळणारी रक्कम सुमारे ₹52,440

□ **७) FD आणि RD निवडताना काय लक्षात घ्यावे?**

विचार	स्पष्टीकरण
उत्पन्नाचा प्रकार	एकरकमी मिळकत असेल तर FD, नियमित उत्पन्न असेल तर RD
लवचिकता	FD मध्ये पूर्वमुदतभंगाचा पर्याय उपलब्ध
गुंतवणुकीचा उद्देश	सुरक्षितता हवी असल्यास FD/RD हे चांगले पर्याय
कर नियोजन	15G/15H फॉर्म भरून TDS टाळता येतो

□ **निष्कर्ष:**

गुंतवणूक साधन	वापर	जोखीम	परतावा	स्थिरता
FD	दीर्घकालीन सुरक्षित गुंतवणूक	कमी	निश्चित	जास्त
RD	मासिक बचत योजनांसाठी	कमी	निश्चित	जास्त
शेअर्स / म्युच्युअल फंड	संपत्ती वाढीसाठी	जास्त	अनिश्चित	कमी

म्युच्युअल फंड (Mutual Fund)

❖ **१) संकल्पना:**

म्युच्युअल फंड म्हणजे अनेक गुंतवणूकदारांकडून गोळा केलेल्या रकमेची एकत्रित गुंतवणूक, जी **शेअर्स, बाँड्स, कर्जपत्रे, चलन बाजार** इत्यादींमध्ये **निधी व्यवस्थापक (Fund Manager)** द्वारे गुंतवली जाते.

 उदाहरण:

१०० लोकांनी प्रत्येकी ₹१०,००० गुंतवले → ₹१० लाख निधी जमा झाला. हा निधी अनुभवी फंड मॅनेजरद्वारे वेगवेगळ्या कंपन्यांचे शेअर्स, कर्जपत्रे यामध्ये गुंतवला जातो.

❖ **२) प्रकार:**

प्रकार	अर्थ	उदाहरण
Equity Fund	शेअर बाजारात गुंतवणूक	SBI Bluechip Fund
Debt Fund	सरकारी व कॉर्पोरेट कर्जपत्रे	HDFC Short Term Debt Fund
Hybrid Fund	शेअर्स + कर्जपत्रे	ICICI Prudential Balanced Advantage
Index Fund	Nifty/Sensex प्रमाणे गुंतवणूक	UTI Nifty Index Fund
ELSS Fund	कर सवलतीसह शेअर गुंतवणूक	Axis Long Term Equity Fund

❖ **३) गुंतवणूक पद्धती:**

- **SIP (Systematic Investment Plan):** महिन्याला ₹500 किंवा ₹1000 पासून नियमित गुंतवणूक.
- **Lumpsum:** एकाच वेळी मोठी रक्कम गुंतवणे.

 SIP उदाहरण:

रोज फक्त ₹50 SIP केली, तर दरमहा ₹1500 → 10 वर्षांत ₹1,80,000 गुंतवणूक होऊन ₹3–3.5 लाख मिळू शकतात (बाजार परताव्यानुसार).

❖ **४) फायदे:**

- विविध ठिकाणी गुंतवणूक (Diversification)
- व्यावसायिक व्यवस्थापन
- कमी रकमेपासून सुरुवात
- Liquidity (हवे तेव्हा रिडीम करणे शक्य)
- ELSS मध्ये कर सवलत (80C अंतर्गत ₹1.5 लाख पर्यंत)

❖ **५) धोके:**

- बाजार आधारित असल्यामुळे NAV मध्ये चढ-उतार
- कमिशन / मॅनेजमेंट फी
- अल्पकालीन गुंतवणुकीसाठी योग्य नाही

भाग २: शेअर बाजार (Share Market) – सखोल माहिती

❖ **१) संकल्पना:**

शेअर बाजारात कंपन्यांचे शेअर्स खरेदी-विक्री होतात. शेअर खरेदी केल्यास, आपण त्या कंपनीचा **भागधारक** होतो. यामधून **भांडवली वाढ (Capital Gain)** किंवा **लाभांश (Dividend)** मिळतो.

 उदाहरण:

आपण ₹100 ला ITC चा शेअर खरेदी केला आणि काही महिन्यांत तो ₹150 ला पोहोचला → ₹50 नफा (Capital Gain).

❖ २) शेअर खरेदी कशी होते?

1. **डिमॅट अकाउंट (Demat Account):** शेअर्स ठेवण्यासाठी.
2. **ट्रेडिंग अकाउंट:** शेअर्स खरेदी-विक्रीसाठी.
3. **ब्रोकरेज प्लॅटफॉर्म:** Zerodha, Upstox, Groww, Angel One इ.

❖ ३) नफा कसा होतो?

- शेअरच्या किमतीत वाढ ⟶ **Capital Gain**
- कंपनीने दिलेला लाभांश ⟶ **Dividend**

❖ ४) जोखीम:

- बाजारातील अनिश्चितता
- चुकीचे शेअर निवडल्यास नुकसान
- थोडक्यावेळात जास्त नफा मिळवण्याच्या मोहामुळे नुकसान

उदाहरण:

कंपनी A ने ₹10 चा शेअर दिला. बातमीच्या आधारे तो ₹20 झाला. पण नंतर तोच शेअर ₹5 झाला. अशावेळी योग्य अभ्यासाशिवाय गुंतवणूक केल्यास नुकसान संभवते.

भाग ३: गुंतवणूक आणि विमा यामधील फरक – सविस्तर विश्लेषण

घटक	गुंतवणूक (Investment)	विमा (Insurance)
उद्दिष्ट	परतावा मिळवणे	आर्थिक सुरक्षा देणे
स्वरूप	संपत्ती निर्माण	आकस्मिक खर्चाचा संरक्षण
फायदे	व्याज/लाभांश/भांडवली वाढ	मृत्यूनंतर/अपघातानंतर रक्कम
परतावा	नियमित / बाजारावर आधारित	निश्चित परिस्थितीतच
जोखीम	असते (बाजार जोखीम)	कमी (शक्यतो नाही)
टॅक्स सवलत	ELSS, PPF, NPS वर	80C व 10(10D) अंतर्गत
उदाहरण	म्युच्युअल फंड, शेअर्स, FD	जीवन विमा, आरोग्य विमा

उदाहरणानुसार तुलना:

उदाहरण १ – गुंतवणूक:

राजेश दरमहा ₹2000 SIP द्वारे म्युच्युअल फंडात गुंतवतो. 15 वर्षांनी त्याला ₹10 लाख मिळतात. याचा वापर तो मुलाच्या शिक्षणासाठी करतो.

उदाहरण २ – विमा:

स्वप्नीलने ₹50 लाख जीवन विमा घेतला आहे. त्याच्या अकस्मिक मृत्यूनंतर त्याच्या कुटुंबाला ही रक्कम मिळते.

निष्कर्ष:

बाब	निष्कर्ष
म्युच्युअल फंड	लांब पल्ल्याच्या संपत्ती निर्मितीसाठी
शेअर बाजार	जोखीम घेऊन जास्त परताव्यासाठी
विमा	अनिश्चित घटकांपासून कुटुंबाचे रक्षण
गुंतवणूक vs विमा	**गुंतवणूक = कमाई, विमा = सुरक्षा** — दोन्ही गरजेचे आहेत